

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Το βιβλίο αυτό έγινε με τις φροντίδες ανθρώπων που εργάζονται σ' ένα καινούργιο φορέα για στήριξη των αποφυλακιζόμενων, την "ΕΠΑΝΟΔΟ", και στοχεύει ακριβώς, να παράσχει κάποιες "πρώτες βοήθειες" σε όσους συμπολίτες μας προσπαθούν, μετά την οδυνηρή εμπειρία της φυλακής, να ορθοποδήσουν και να ξεκινήσουν επιτέλους μια καινούργια ζωή, μέσα στο πλαίσιο της κοινωνίας.

Σε έρευνα που πραγματοποιήσαμε το 1993 μαζί με φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών για την κατάσταση στις τότε Φυλακές Ανηλίκων της χώρας, διαπιστώσαμε ότι περίπου το 1/3 από τους Έλληνες κρατούμενους είχαν ήδη και παλαιότερα εγκλεισθεί σε ίδρυμα αγωγής ή σε σωφρονιστικό κατάστημα, ενώ περίπου οι μισοί από τους εγκλεισθέντες είχαν διατελέσει τρόφιμοι τόσο σε ίδρυμα όσο και σε σωφρονιστικό κατάστημα¹. Ο αριθμός είναι πράγματι ιδιαίτερα ανησυχητικός, διότι δείχνει ότι οι νεαροί παραβάτες αρχίζουν να μπαινοβγαίνουν στα ιδρύματα και στις φυλακές από αρκετά νωρίς, χωρίς να υπάρχει κάποια οργανωμένη υπηρεσία που να παίρνει ουσιαστικά μέτρα για να αποτρέψει την εκ μέρους τους τέλεση νέων εγκλημάτων, μετά την αποφυλάκισή τους. Επίσης και κατά νεώτερη (επαναληπτική) έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών (Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, 1999-2000), οι τέσσερις στους πέντε

---

¹ Βλ. ιδίως: Νέστωρ Κουράκης/ Φωτ. Μηλιώνη και Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών Νομικής Σχολής Αθηνών, Έρευνα στις Ελληνικές Φυλακές, τ.Α', Αθήνα/ Κομοτηνή, 1995, σελ. 91 και 98.

(ποσοστό 80,2%) πρώην κρατούμενοι ανήλικοι (αλλά ανάλογα συμβαίνουν και με τους ενήλικες) οδηγήθηκαν και πάλι στη φυλακή ή τους επιβλήθηκε κάποια ποινή κατά τα επόμενα 6-7 έτη μετά την έξοδό τους από το Κατάστημα Κράτησης². Σημαντικό είναι ακόμη να αναφερθεί ότι οι νεαροί εγκλειστοί της πρώτης έρευνας (1993) ρωτήθηκαν αν έχουν να κάνουν τίποτε όταν απολυθούν από το σωφρονιστικό κατάστημα. Οι περισσότεροι τόνισαν την επιθυμία τους για επαγγελματική – οικονομική αποκατάσταση (58,5%) και λίγοι ακόμα, κατά σειρά ιεράρχησης, για δημιουργία οικογενειακού περιβάλλοντος και εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων. Όταν όμως ρωτήθηκαν εάν θεωρούν πιθανό ότι θα αντιμετωπίσουν μετά την απόλυσή τους δυσκολίες, αυτοί στην συντριπτική τους πλειονότητα (87,5%) απάντησαν καταφατικά, δίνοντας έμφαση στις δυσκολίες που πίστευαν ότι θα βρουν μπροστά τους από την κοινωνική απομόνωση, την οικονομική ανέχεια και τα αδιέξοδα στην εξεύρεση επαγγελματικής απασχόλησης. Παρεμφερείς απαντήσεις μας έδωσαν και κατά την επαναληπτική έρευνα του 1999-2000³, γεγονός που δείχνει τα ψυχολογικά και πραγματικά αδιέξοδα όσων από τους συνανθρώπους μας εξέρχονται, μετά πολύμηνο ή και πολυετή εγκλεισμό, από την πύλη της φυλακής τους.

Στο εξωτερικό, η μέριμνα για τους αποφυλακιζόμενους έχει αποκτήσει από ετών κεφαλαιώδη σημασία, ιδίως μέσω των κατά τόπους Κέντρων για Αποφυλακισμένους. Σημαντικό είναι να τονίσουμε ότι στη Γερμανία υπάρχουν πάνω από 3.000 τέτοια Κέντρα Αποφυλακισομένων, συνήθως ιδιωτικού δικαίου, τα οποία σε συνεργασία με Δήμους ή Κοινότητες, θρησκευτικούς οργανισμούς αλλά και υπηρεσίες του εκεί Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών παρέχουν συνεχή βοήθεια σε ενδεείς

---

² Βλ. Ν.Ε. Κουράκη/ Ευγ. Σταθουλοπούλου, Προβλήματα Υποτροπής Νεαρών Κρατουμένων, εις: Κ.Δ. Σπινέλλη (επιμ.), Στηρίζοντας τον Ανήλικο Παραβάτη, Αθήνα/ Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, 143-159· πρβλ. και το αντίστοιχο δημοσίευμα στο περ. "Ποινικός Λόγος", 2004, 2895 – 2912 με τη συνεργασία και της Φωτεινής Μηλιώνη.

³ Οπ. π., 2007, σελ. 152-153 και 2004, σελ. 2906-2907.

αποφυλακιζόμενους και μάλιστα ήδη πριν από την αποφυλάκισή τους, προετοιμάζοντας δηλ. την έξοδό τους από τη φυλακή. Επίσης ας σημειωθεί ότι τόσο στη Γερμανία, όσο επίσης στην Αγγλία και αλλού, κυκλοφορούν ειδικά φυλλάδια με τις πλήρεις διευθύνσεις και τα τηλέφωνα των Κέντρων τα οποία μπορούν να σταθούν αρωγά στους αποφυλακιζόμενους⁴.

Στη χώρα μας δεν υπάρχει δυστυχώς ούτε ένα κρατικό κτίριο το οποίο να έχει ως κύριο προορισμό τη στέγαση και τη διατροφή των αποφυλακιζόμενων. Ένα τέτοιο οίκημα που υπήρχε στο Ν. Φάληρο σε ωραίο νεοκλασικό κτίριο επί της οδού Δημ. Φαληρέως 47⁵, εγκαταλείφθηκε μετά του σεισμούς του 1981 και έκτοτε παραμένει αναξιοποίητο. Ορισμένοι άλλοι κοινωνικοί ξενώνες που συντηρούνται από το Υπουργείο Υγείας, μόνο κατ' εξαίρεση αποτελούν κατάλυμα για αποφυλακιζόμενους.

Είναι, πάντως, γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια το Ελληνικό Κράτος προσπάθησε να οργανώσει έναν επιτελικό, συντονιστικό φορέα, που θα είχε ως κύριο έργο την παροχή ουσιαστικής βοήθειας σε κρατούμενους και αποφυλακιζόμενους. Η βασική νομοθετική ρύθμιση υπάρχει στο άρθρο 81 παρ. 1 του Σωφρονιστικού Κώδικα (ν. 2776/1999), με το οποίο προβλέφθηκε η ίδρυση του φορέα (ν.π.ι.δ. μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα) με την επωνυμία «Επάνοδος» και υπό την εποπτεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Ευρύτερος σκοπός αυτού του φορέα είναι "η επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση, η οικονομική συμπαράσταση και η σταδιακή κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων". Ωστόσο, για τη σύσταση του φορέα προαπαιτούμενο υπήρξε η έκδοση προεδρικού διατάγματος, το οποίο δημοσιεύθηκε μόλις μετά 4 έτη, την 5^η Νοεμβρίου 2003 (πρόκειται για

---

⁴ Βλ. π.χ. την παλαιότερη έκδοση "Anschriftenverzeichnis. Beratungsstellen und Betreuungseinrichtungen für Straffällige in der Bundesrepublik Deutschland und Berlin (West)", Bonn, 1978.

⁵ Πρβλ. Ν.Ε. Κουράκη, Ποινική Καταστολή, Δεύτερη Έκδοση, 1985 (εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα), σελ. 249.

το π.δ. 300/2003, ΦΕΚ Α' 256). Όμως και τότε η «Επάνοδος», δεν μπόρεσε να λειτουργήσει, αφού απαιτήθηκε επιπλέον μία Απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης για τη συγκρότηση του Διοικητικού της Συμβουλίου, Απόφαση που εκδόθηκε μετά από 4 ακόμη έτη, την 1.3.2007, ενώ μια αναδιάρθρωση του Διοικητικού της Συμβουλίου πραγματοποιήθηκε την 29.10.2007.

Ήδη μπορεί να λεχθεί ότι η «Επάνοδος», στο μικρό έως τώρα διάστημα της λειτουργίας της, έθεσε τις βάσεις για την ουσιαστική λειτουργία της και άρχισε επιτέλους λειτουργεί. Συγκεκριμένα:

- Έχει μισθώσει χώρους Γραφείων στο κέντρο των Αθηνών (οδός Δεριγνύ 28-30). Ο χώρος αυτός είναι εξοπλισμένος με έπιπλα, ηλεκτρονικούς υπολογιστές και τηλεφωνικές γραμμές (τηλ. 210.88.15.904, 210.88.15.032). Στα Γραφεία αυτά, δύο Κοινωνικές Λειτουργοί έχουν αρχίσει να δέχονται αποφυλακιζόμενους και να τους παρέχουν ψυχοκοινωνική στήριξη, μέριμνα στα προβλήματα υγείας που τυχόν αντιμετωπίζουν και υπηρεσίες συμβουλευτικής. Στο ίδιο πλαίσιο, επιδιώκεται (μέσω διαμεσολάβησης ή παραπομπής σε αρμόδιους φορείς) η εξασφάλιση εργασίας και στέγης για τους αποφυλακιζόμενους, η κατά προτεραιότητα ένταξη των παιδιών τους σε παιδικούς σταθμούς ή σχολεία, η χορήγηση επιδοτήσεων για αυτοαπασχόληση και άλλα παρόμοια.
- Έχει κατοχυρώσει ιστοσελίδα με την ονομασία www.epanodos.org.gr, ώστε να υπάρχει άμεση επικοινωνία με τους ενδιαφερόμενους και το ευρύτερο κοινό. Στην ιστοσελίδα αυτή θα αναρτώνται τα διαθέσιμα κοινοτικά και άλλα προγράμματα που αφορούν την εξασφάλιση ή/ και επιχορήγηση εργασίας για αποφυλακιζόμενους και συναφείς κατηγορίες, ενώ προβλέπεται να διαμορφωθεί μία τράπεζα πληροφοριών και βάσης δεδομένων για προσφερόμενες θέσεις εργασίας, τις οποίες οι αποφυλακιζόμενοι να μπορούν να διεκδικήσουν επί ίσοις όροις με τους άλλους εργαζόμενους. Επίσης, στην ίδια ιστοσελίδα έχει αναρτηθεί ο παρών "Οδηγός Χρήσιμων Πληροφοριών", με διευθύνσεις, τηλέφωνα και άλλες πληροφορίες

που βοηθούν τους αποφυλακιζόμενους στα πρώτα τους βήματα εκτός φυλακής. Ο ίδιος Οδηγός εκτυπώθηκε στο Τυπογραφείο της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού, ώστε να διανέμεται στους αποφυλακιζόμενους και στις συναφείς με αυτούς υπηρεσίες.

- Έχει ήδη εκπονήσει και παραδώσει στη Γενική Διεύθυνση Σωφρονιστικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης και στον Υπουργό Δικαιοσύνης τους δύο βασικούς Κανονισμούς που αποτελούν το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της "ΕΠΑΝΟΔΟΥ", δηλ. τον Κανονισμό Εσωτερικής Λειτουργίας και τον Κανονισμό Προμηθειών.
- Έχουν αναληφθούν οι αναγκαίες πρωτοβουλίες ώστε να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώμη και να διασφαλισθεί η στήριξη της κοινωνίας στο έργο της "ΕΠΑΝΟΔΟΥ" (κοινωνικά μηνύματα στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα, διανομή ενημερωτικού υλικού σε τεύχη του "Νομικού Βήματος" κ.λπ., διοργάνωση Συνεδρίου τον Φεβρουάριο 2009).
- Γίνεται προσπάθεια, μέσω της εξεύρεσης χορηγών, ώστε να εξασφαλισθεί η παροχή στέγης και σίτισης (με κουπόνια) σε αποφυλακιζόμενους που έχουν πραγματική ανάγκη να σταθούν όρθιοι στα πόδια τους.

Στις άμεσες προτεραιότητες της "ΕΠΑΝΟΔΟΥ" είναι:

- Να οργανωθεί στενή συνεργασία με τοπικούς φορείς και με Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις για την κοινωνική πρόληψη της εκ νέου διάπραξης εγκλημάτων από τους αποφυλακιζόμενους και ιδίως από τους τοξικοεξαρτημένους, που άλλωστε αποτελούν ένα ιδιαίτερος υψηλό ποσοστό κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές.
- Να εκσυγχρονισθούν θεσμικά, να ενεργοποιηθούν και να λειτουργήσουν σε όλη την Ελλάδα σε συνεργασία με την "Επάνοδο" οι Εταιρείες Προστασίας Αποφυλακιζόμενων (κατά Περιφέρειες), οι Επιτροπές Κοινωνικής Υποστήριξης του ά. 81 παρ. 2 και 3 Σωφρονιστικού Κώδικα (κατά Νομούς) και οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων (ά. 18§2 ν. 2298/1995 και ά. 13 ν. 2331/1991), τηλ.

210.64.04.649 & 210.64.04.755⁶, ει δυνατόν μέσω στελέχωσής τους με εμμίσθους και ειδικευμένους υπαλλήλους.

- Να υπάρξει συνεργασία με τους Επιμελητές Κοινωνικής Αρωγής για την προστατευτική επίβλεψη των απολυομένων (Ν. 1941/1991 και π.δ. 195/2006, ΦΕΚ Α' 199, ιδίως ά. 10§1 για τις αρμοδιότητες των Υ.Ε.Κ.Α.).
- Να ενισχυθεί η συγκρότηση εθελοντικών ομάδων για τη στήριξη των αποφυλακιζομένων⁷.

Μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα επιδιώκεται:

- Να οργανωθούν ξενώνες, δηλ. στέγες σύντομης φιλοξενίας μέχρις ότου οι αποφυλακιζόμενοι βρουν σπίτι και δουλειά (ά. 82§1 Σωφρ. Κώδικα).
- Να εκπονηθούν και υλοποιηθούν από την ίδια την "ΕΠΑΝΟΔΟ" σε συνεργασία και με άλλους φορείς, προγράμματα για την εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση και προώθηση κρατούμενων και αποφυλακιζομένων στην αγορά εργασίας, ώστε οι κρατούμενοι να συνεχίσουν τη συμμετοχή τους σε ένα τέτοιο πρόγραμμα και μετά την αποφυλάκιση⁸.
- Να οργανωθούν επιχειρήσεις ή μονάδες υπό την εποπτεία της "ΕΠΑΝΟΔΟΥ", στις οποίες θα προσλαμβάνονται κατά προτεραιότητα

---

⁶ Ωστόσο, οι Εταιρείες αυτές λειτουργούν μόνο στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη – πρβλ. Αγγ. Ρομπόκου – Καραγιάννη, Κοινωνική προστασία των ανηλίκων στην Ελλάδα, τ. Α', Αθήνα/Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2007, σελ. 143.

⁷ Για την εθελοντική εργασία αυτού του είδους είναι ιδιαίτερα χρήσιμες οι παρατηρήσεις και αναπτύξεις της Αγγ. Πιτσελά στο έργο της "Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης", Αθήνα, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2004, σελ. 169 επ.

⁸ Για τα ζητήματα που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά την εκπόνηση και εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων βλ. π.χ. Σοφίας Γιοβάνογλου, Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακιζομένων, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2006, σελ. 239 επ. και, ιδίως, όσον αφορά γυναίκες αποφυλακιζόμενες: Μ. Θανοπούλου κ.ά., ό.π., σελ. 214 επ., 225 επ. Πρβλ. γενικότερα και Γ. Ζαϊμάκη/ Αγγ. Κονδυλάκη, Δίκτυα Κοινωνικής Προστασίας, Μορφές παρέμβασης σε ευπαθείς ομάδες και σε πολυπολιτισμικές κοινότητες, Αθήνα: Κριτική, 2005.

αποφυλακιζόμενοι, καθώς και να δοθούν σ' αυτούς κίνητρα για τη δημιουργία ιδιωτικής επιχείρησης ή εκμετάλλευσης (βλ. και ά. 2 εδ. ζ' π.δ. 300/2003).

- Να συντονισθεί το έργο της "ΕΠΑΝΟΔΟΥ" με αντίστοιχες πρωτοβουλίες στο εξωτερικό προς ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και πρόληψη της παραβατικότητας ("good practices"), ιδίως, δε, πρωτοβουλίες, που αναλαμβάνονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το Συμβούλιο της Ευρώπης ή και τις επιμέρους χώρες – μέλη αυτών των διακρατικών οργάνων.
- Να γίνουν συγκεκριμένες προτάσεις από την "ΕΠΑΝΟΔΟ" ή και άλλους φορείς για αναθεώρηση αναχρονιστικών διατάξεων της νομοθεσίας μας, που εμποδίζουν την κοινωνική επανένταξη των πρώην κρατουμένων, όπως π.χ. αυτών που αφορούν το ποινικό μητρώο, την ημιελεύθερη διαβίωση κρατουμένων, την απορρόφηση αποφυλακιζομένων στον δημόσιο τομέα (ιδίως σε σχέση με την ανειδίκευτη εργασία –πρβλ. όμως ά. 4§6 ν. 2207/1994), την μη απώλεια του συνταξιοδοτικού δικαιώματος (ά. 62§1β και 64§1 α.ν. 1854/1951 περί ΙΚΑ) κ.λπ.⁹

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η «Επάνοδος» έως τώρα ξεκίνησε να λειτουργεί με το υποτυπώδες για επίσημο κρατικό φορέα ποσό των 50.000 ευρώ και ότι για το 2008 δεν προβλέφθηκε στον Προϋπολογισμό του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ούτε ένα ευρώ για την "Επάνοδο" (εκ των υστέρων εξασφαλίσθηκε ένα ποσόν 25.000 ευρώ, ενώ στον πρόσφατο νόμο 3659/2008, ά. 65§1, προβλέφθηκε ότι από τους πόρους του Ταμείου Χρηματοδότησης Δικαστικών Κτιρίων (ΤΑ.Χ. ΔΙ.Κ.) μπορούν να διατίθενται χρήματα "για την εφαρμογή πολιτικών επαγγελματικής αποκατάστασης αποφυλακιζομένων..."). Σε κάθε περίπτωση, είναι προφανές ότι η προσπάθεια αυτή δεν πρέπει επ' ουδενί λόγω να εγκαταλειφθεί, αφού με αυτήν επιχειρείται η ουσιαστικότερη δυνατή

---

⁹ Στην προβληματική αυτού του σημαντικού ζητήματος είναι εστιασμένη η προαναφερθείσα εμπεριστατωμένη μελέτη της Σοφ. Γιοβάνογλου.

συμπαράσταση στους πλέον χρίζοντες βοήθειας συμπολίτες μας, σ' αυτούς που δεν έχουν πραγματικά «πού την κεφαλήν κλίνειν» και που εμφανίζουν, όντως, τη μεγαλύτερη πιθανότητα να υποπέσουν εκ νέου στο έγκλημα. Είναι, λοιπόν, βέβαιο, ότι για λόγους ανθρωπιστικούς αλλά και εγκληματοπροληπτικούς, η Πολιτεία και η Κοινωνία, γενικότερα, μέσω ισχυρών χορηγών, θα βρουν τον τρόπο να στηρίξουν την προσπάθεια της «Επανόδου». Τούτο, πολύ περισσότερο αφού η κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων αποτελεί, κατά την κρατούσα άποψη, δικαίωμά τους και αντίστοιχη υποχρέωση της Πολιτείας κυρίως με βάση τις διατάξεις του Συντάγματος που αφορούν τον σεβασμό της ανθρώπινης αξίας, το κοινωνικό κράτος και την ανάγκη για προστασία ευπαθών κοινωνικών ομάδων (ά.2§1, 4§1 και 25§1 εδ. α' Σ.)¹⁰.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται και από τη θέση αυτή στον εκδότη κ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, τον επίλεκτο συνεργάτη του κ. Αδαμάντιο Αμανίτη και στους υπεύθυνους του Τυπογραφείου τους, για την προθυμία τους να συνδράμουν -με αυτόν τον καλαίσθητο τόμο- στην προσπάθεια της Πολιτείας για στήριξη των αποφυλακιζομένων, αλλά και στην προσπάθεια των ίδιων των αποφυλακιζόμενων να δώσουν στήριγμα στον εαυτό τους.

Καθηγητής Νέστωρ Κουράκης
Πρόεδρος Δ.Σ. της "ΕΠΑΝΟΔΟΥ"

---

¹⁰ Πρβλ. Mich. Walter, Strafvollzug, Stuttgart etc.: Richard Boorberg Verlag, 1999² παρ. 351, σελ. 339 και τις εκεί αναφερόμενες συναφείς αποφάσεις 35,202 [235] (5.6.1973) 45, 187 [238] (21.6.1977) και ZfStrVo 1998, 242 επ., 248 (1.7.1998) του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου.